

GÖZETİM TOPLUMU ALGISINA SANATSAL TEPKİLER

Reyhan ULUDAĞ ERASLAN¹

¹İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye r.uludag(at)iku.edu.tr Orcid: 000-0003-4962-1388

Uludağ Eraslan, Reyhan. “Gözetim Toplumu Algısına Sanatsal Tepkiler”. ulakbilge, 43 (2019 Aralık): s. 867- 879. doi: 10.7816/ulakbilge-07-43-01

Öz

Yüzyıllardır, iktidarların en önemli araçlarından birisi olan “gözetim”in kökleri çok eskilere kadar gitmektedir. Asıl ağırlığını ise modern zamanlarda hissettirmeye başlamıştır. Özellikle ulus devletlerin ve büyük ölçekli bürokratik örgütlerin gelişimine paralel olarak gözetim de yaygınlaşmıştır. Sanatçılar yüzyıllardır eserleri ile bilinçli ya da bilinçsiz gözetime maruz kalma halimize tepkisel işler üretmişlerdir. Yirmi birinci yüzyılda, çağdaş metropoller güvenlik ve kamusal emniyet adı altında sürekli bir görsel elektronik gözetime maruz kalmaktadır. Bu bağlamda artık hepimiz kamusal mekânlarda, MOBESE kameralarının arkasında görünmez izleyiciler tarafından sürekli olarak izlenmekteyiz. Toplum üzerinde güç uygulamaya yönelik bu sistemin temelleri Jeremy Bentham’ın Panoptikon tasarımına dayanmaktadır. Bugün, Bentham’ın on sekizinci yüzyıl tasarımı olan Panoptikon, artık kentsel ölçeğe karışmış ve elektronik gözetim kameraları ile yer değiştirmiştir. Panoptikon’daki gözetim kulesi ve gardiyanlar merkez kontrol odası ve kameralara denk gelmektedir. Olağan kentli görünmez gardiyanlar tarafından kamera aracılığı ile izlenmekte; gözetleyenler ise, görünmez kılınmaktadır. Yüzyıllardır süren gözetim toplumu algısına sanatçılar da eserleri ile tepkide bulunmuşlardır. Bu makalede gözetimin, günümüze kadar biçim ve boyut değiştirerek fiziki ve sosyal yaşamımızı etkilemesi irdelenerek sanatçıların konu ile ilgili yapmış oldukları örnek eserlerle gözetim toplumu algısı anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, Panoptikon, Mobese Kameraları, sanatçılar

Makale Bilgisi

Geliş: 17 Ağustos 2019

Düzeltilme: 22 Eylül 2019

Kabul: 30 Ekim 2019

Giriş

Yüzyıllardır “iktidar” ların en önemli araçlarından birisi olan “gözetim”in kökleri çok eskilere kadar gitse bile, toplumsal yaşamda asıl ağırlığını modern zamanlarda hissettirmeye başlamıştır. Özellikle ulus devletlerin ve büyük ölçekli bürokratik örgütlerin gelişimine paralel olarak, gözetimin de yaygınlaşmasına tanık olunmuştur. İçinde bulunduğumuz yirmi birinci yüzyılda, çağdaş metropollerin birçoğu güvenlik ve kamusal emniyet adı altında sürekli bir görsel elektronik gözetime maruz bırakılmaktadır. Bu bağlamda artık hepimiz kamusal mekânlarda, MOBESE kameralarının arkasında görünmez izleyiciler tarafından sürekli olarak izlenmekteyiz. Toplum üzerinde güç-baskı uygulamaya yönelik bu sistemin temelleri Jeremy Bentham’ın Panoptikon tasarımı dayanmaktadır. Bugün, Bentham’ın on sekizinci yüzyıl tasarımı olan Panoptikon, artık kentsel ölçeğe karışmış ve elektronik gözetim kameraları ile yer değiştirmiştir. Panoptikon’daki gözetim kulesi ve gardiyanlar merkez kontrol odası ve kameralara denk gelmektedir. Olağan kentli görünmez gardiyanlar tarafından kamera aracılığı ile izlenmekte; gözetleyenler ise, görünmez kılınmaktadır. Sanatçılar da gözetim toplumu olma halimizi eserleri ile anlatmaya çalışarak tepkisel bir duruş sergilemektedirler. Bu çalışmada bu sanatçılara örnek olarak; Jan Van Eyck, Van Gogh, George Orwell, Louren Ewing, Dieter Froese, NOBESE oyuncularını, Burçak Bingöl, Reyhan Uludağ, Surveillance Camera Man gösterilmiştir.

Gözetim

Gözetimin kökleri çok eski yıllara kadar uzanmaktadır. Yazının başlangıç yılı ile tutulan kayıtlar gözetimin ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. Yazı ile başlayan gözetimin matbaaya geçişle kurumları denetim altına alışı artarak baskı unsuru oluşturmuştur. Sonraki süreçlerde ise Modern dönemle birlikte “polis devlete” geçiş söz konusu olmuştur. Gözetim bu dönemde, kapitalist üretim sürecinin ve bürokratik örgütlerin devamlılığını sağlayan bir güç aracı olmanın yanında, toplumsal normların dışında yaşayan bireyleri de disiplin edici bir araçtır.

Günümüzde gözetimin sınırları çok daha fazla genişlemiştir; yaşadığımız sitelerde, iş yerlerimizde sokaklarda ve daha birçok yerde gözetleniyoruz. Gözetleme araçları da güvenlik kameraları, kullandığımız tüm kartlar, internet, telefonumuz ve maillerimiz gibi birçok unsurla gün içinde birçok kez gözetim sistemlerine maruz kalıyoruz.

Gary Marx, gözetim tanımlarının, günümüzde kullanılan gözetim kavramını karşılamada yetersiz kaldığını düşünmektedir. Örneğin Concise Oxford sözlüğünde verilen gözetim tanımında, bir şüphelinin gizlice gözetim altına alınması” ([http:// www.astoxford.com](http://www.astoxford.com), 2014) olarak tanımlanmıştır. Marx özellikle vurgulanan şüpheli olma durumunun günümüz gözetim anlamıyla örtüşmediğini belirtir. Ona göre bugünkü gözetim teknolojilerinin çoğu, özellikle bir şüphelinin yakalanması için değil, genel olarak ve kategorilere göre uygulanmaktadır. Marx’a göre değişen gözetim kavramında göze çarpan diğer bir yenilik de gözetimin sadece önceden bilinen bir kişiye değil, aynı zamanda coğrafi alanlara, belirli zaman dilimlerine, şebekelere, sistemlere ve insan kategorilerine de uygulanabilir olmasıdır. O, ayrıca gözetimin sözlük tanımındaki, gözetim altına alınan objeyle bu işi yapan kişi arasında belirgin ayrımın da değiştiğini vurgular (Marx, "What's New About the "New Surveillance", 2014).

Martin de gözetimle ilgili temeldeki sorunun, gözetimin kendisinden mi yoksa güç eşitsizliğinden mi kaynaklandığının belli olmamasından doğduğunu belirtir. Bu belirsizliğin nedeni ona göre bunların birbirine bağlı olması ve bundan dolayı da birbirlerinden kolay ayırt edilemez durumda olmalarıdır.¹ Örneğin; bir polis memuru ileri teknoloji bir tarayıcıyla şüphelileri gözetlerken, bir yandan da devriye arabasına konulan video kamera ile merkez tarafından gözlenebilmektedir (Martin, 1998). Bu örnekte de görmekteyiz ki gözetleyen gözetlenmesi durumu ile gözetim gün geçtikçe daha trajik bir yapıya bürünmektedir (Marx, "What's New About the "New Surveillance", 2014).

Gözetim konusunda en etkili konulardan biri dindir denilebilir. 15. yüzyılda ortaya çıkan dini gözetim, kâfirlerin, şeytanların aranması şeklinde kendini hissettirdiği gibi dini unsurlara ters davrananların takibi için de kullanılmıştır.

Sosyal teoride, sistematik izleme olarak adlandırabileceğimiz gözetim konusuna, ilk olarak Karl Marx dikkat çekmiştir. Marx’a göre gözetim, emek ve sermayenin arasındaki mücadelenin bir unsurudur. Köleliğin ortadan kalkması ve kapitalizmin gelişimine paralel olarak, emeğin eski yöntemlerle çalıştırılması imkânsızlaşmıştır. Biçimsel olarak özgür hale gelmiş olan işçilerin düşük maliyetle en yüksek üretimi sağlayacak şekilde çalıştırılabilmesi için, kapitalist yöneticiler kendilerini işçileri denetlemek zorunda hissetmişlerdir. Bu sebeple işçileri gözetlemek/izlemek ve disiplin altına alınmış bir güç olarak boyun eğmelerini sağlamak için, günümüzde

"yönetim" olarak bildiğimiz şey gelişmiştir. İşçileri fabrikalarda ve atölyelerde bir araya getirme fikri sık sık, teknik verimliliği azamiye çıkarmanın, makinelerin tam kullanımını sağlamanın bir yolu olarak görülmüştür. Oysa Marx'a göre fabrikaların kullanımı, işçilerin faaliyetlerinin gözetimi yoluyla, emeğin disiplininin sağlanması, en az ötekiler kadar önemlidir (Lyon, 1997). Bu bağlamda günümüzde de işveren işçiyi gözetim altında tutarak denetlemeyi hak olarak görmektedir. Marx'ın görüşleri, modern gözetim kavramının anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

Gözetimle ilgili ilk dönem analizcileri içinde en ünlüsü olan Max Weber de, kapitalist işletmelerde gözetimin rolünü kabul etmesine rağmen, Marx'ın belirttiği gözetimin sınıf ilişkilerine bağlı olarak sınırlandırmasını eleştirmiştir. Ona göre gözetim, bürokrasiyle sınırlı olup kapitalist işletmeler de bürokrasinin bir türüdür. Modern örgütler her şeyden önce usallıklarıyla nitelenirken bu özellik onlara hem tutarlılık verir, hem de onları örgüt biçimlerinden ayırır. (Lyon, 1997).

Gözetimle ilgili analizcilerden bir diğeri de Max Weber'dir. Weber'in gözetimde belirleyici unsur olarak gördüğü bürokratik mekanizmanın gücü, bu yapının diğerlerine göre teknik üstünlüğünden kaynaklanmaktadır. Bu teknik üstünlük, örgütlerde doğruluk, hız, kesinlik, dosya bilgisi, süreklilik, gizlilik, birlik, tam bağımsızlık, sürtüşmenin, maddi ve kişisel maliyetlerin azaltılabilmesidir. (Weber, 2006a). Ona göre bürokratik yönetim, esasında bilgi temeline dayalı denetim anlamına gelir. Bu özellik, bürokratik yönetimi ayrıca rasyonel kılmaktadır. Söz konusu bilgi, yönetime olağanüstü güç sağlamaya yeten teknik bilgidir. Buna ek olarak bu bürokratik kuruluşlar ya da onları kullanan güç sahipleri, hizmetin bilgisine sahip olarak güçlerini artırma eğilimindedirler. Çünkü bu hizmeti yürütmeleri sırasında özel bilgiler edinebilir ve kendilerine özgü bilgi yüklü dosyaları da ellerinin altında bulunabilir. Sadece bürokrasiye özgü olmasa da "resmi sır" kavramı böyle bir şeydir. Bu ilişki, ticari sırların teknolojik eğitimle ilişkisinde olduğu gibi, teknik bilgiyle ilgilidir ve güç mücadelesinin bir ürünüdür. (Weber, 2006b).

Bu görüşlerle birlikte de devletin gözetim gücü ve alanı giderek büyümüş ve yayılmıştır. Günümüzde sadece hapishanelerde değil, okullarda, bankalarda, şirketlerde ve tüm iş alanlarında disiplin edici bir araç olarak gözetimi kullanmışlardır.

Panoptikon

Gözetim mantığını en iyi anlatan yapı Jeremy Bentham'ın Panoptikon'udur.

Bentham'ın yapmış olduğu tasarımda gardiyan tam orta noktada yer alır ve tüm hücreleri görebilecek bir konumdadır. Bu nedenle de tutuklular daime gardiyanın kendilerini gözetlediklerini düşünür ve o şekilde davranır (Resim 1).

Resim 1. Panoptikon Hapishane Binası

(<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/138301>, Gizem Özden, Foucault Bağlamında İktidarın Görünmezliği ve "Panoptikon" ile "İktidarın Gözü" Göstergeleri, 2019)

1791 yılında yayımlanan Panoptikon; planıyla, ceza, reform ve yönetimde yeni bir çağın doğuşunu ilan ediyordu. Bentham zamanındaki hapishaneler iğrençti: her türden mahkûm çok kötü yaşam koşullarında bir arada bulunuyordu. Bunlar kadın-erkek, sağlıklı-hasta, çocuk-yaşlı, katil-küçük hırsız fark etmeden çok az yiyecek sağlanarak veya hiç sağlanmayarak, aşırı kalabalık pis odalarda bir arada tutuluyordu. Bentham'ın amacı bütün bunları hatta daha fazlasını değiştirmekti.

Bentham'ın hapishane mantığını değiştirmek üzere oluşturduğu Panoptikon yapısı fiziki olarak gerçekleşmemesine rağmen günümüzde gözetim sistemi ile kendini hissettirmektedir.

Hapishanenin Doğuşu adlı kitabında Foucault'a göre bu hücrelerin her biri bir kafestir ve ne kadar kafes varsa aslında o kadar tiyatro sahnesi ve oynanan oyun bulunmaktadır. Yalnız bu oyunda herkes tek başındır ve bireysel oyunlarını oynarlar ve sürekli olarak görünür durumdadırlar. Bu yapı, görülmeden görmeye olanak veren bir düzenlemeye sahiptir. (Foucault, 1977, 25).

Foucault için Panoptikon'un önemi, tuğla ve harçla yapılan inşasında değildir. Onun etkisi, yarattığı disiplin mekanizmasından kaynaklanmaktadır. Ona göre Panoptikon, iktidarı otomatikleştirip bireysellikten çıkarmaktadır. Bu iktidar ilkesi o kadar otomatik hale gelir ki düzeni sağlamak için güç kullanmaya gerek kalmayacaktır. Ayrıca bu denetim mekanizması kişiye bağlı olarak işlemez; çünkü kulede kimin izlediği önemli değildir. Orada bir izleyenin olduğunun bilinmesi sistemi devam ettirir. Bu sistemi devam ettiren, izleyenin bakışının içselleştirilmesidir ve artık bunun sonunda herkes kendisinin denetleyicisi gibi davranmaya başlamaktadır. (Foucault, 2005, 41).

200 yılı aşkın bir geçmişe sahip olmasına rağmen Panoptikon, hâlâ yaşadığımız dünyanın gözlenmesi için kullanışlı bir mecaz olarak kalmıştır.

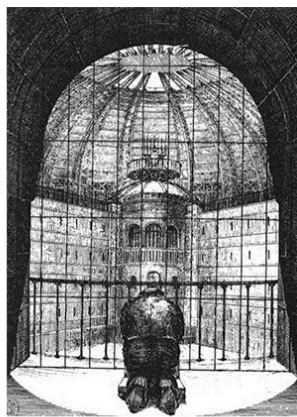
Bu düşünceler de bize gösteriyor ki, artık oluşan gözetim toplumunda, psikolojik olarak her daim izlendiğimizi bilmekteyiz ya da hissetmekteyiz. Bu durumu da reddetmeden kabul etme halimiz gösteriyor ki içsel olarak uysal bedenlere dönüştürülmekteyiz.

Her yerde, telefon konuşmalarımız, elektronik posta yazışmalarımız hatta bütün bilgisayar kayıtlarımız, sağlık kayıtlarımız, ekonomik kayıtlarımız, posta kayıtlarımız gibi aklınıza gelebilecek her türlü kayıtlarımıza ve görüntülerimize devlet ve organlarının, ticari kuruluşların hatta bireylerin ulaşabilme imkânı bulunmaktadır. Bu ulaşım imkânı nedeniyle bireylerin her türlü dijital enformasyonu onların izinleri olmaksızın depolanabilmektedir. Gözetlendiğimiz direk örneği ise tüm kamusal alanlarda görmeye alıştığımız MOBESE kameralarıdır.

Mobese Kameraları

21. Yüzyılda, çağdaş metropollerin birçoğu güvenlik ve suçla mücadele adına sürekli bir görsel elektronik gözetime güvenmektedirler. Kamusal alanlara yerleştirilen, yirmi dört saat boyunca kaydeden kameralar ile kent ve kentli korunmaktadır. Paul Virilio'ya göre şehirler artık fiziksel sınırlar ile değil, elektronik gözetim sistemleri ile çevrilidir. Eskiden kentlere fiziksel bir geçitten girilmekteyken artık görsel ve işitsel (audiovisual) bir protokolden geçilerek girilebildiğinden bahseder. (Virilio, 1991) Bu bağlamda, kamusal alanlarda, MOBESE kameralarının arkasındaki görünmez izleyiciler tarafından sürekli olarak izlenmekteyiz. Foucault, "denetleyen bir bakış ile her birey bu sürekli bakışın ağırlığı altında sonunda kendisini kendi gözetimcisi olarak içselleştirip, dolayısıyla durum her bireyin bu gözetimi kendine karşı uygulamasıyla sonuçlanacaktır", demektedir. (Foucault, 1977, 38).

(Resim 2)

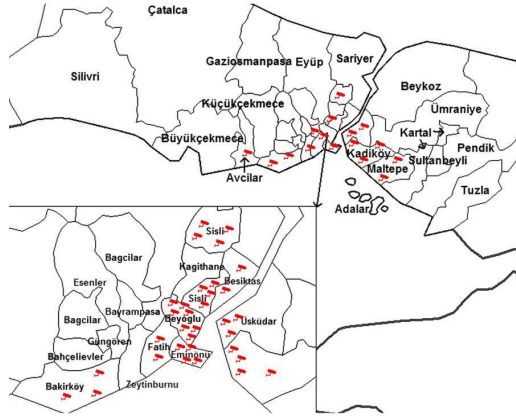
Resim 2: Panoptikon Hücre görüntüsü

(<http://www.serbestiyet.com/yazarlar/ihsan-bilgin/devlet-ve-kent-154363>, 2019)

Panoptikon yapısı ile günümüz metropollerinin benzerlik noktası ise; Panoptikon'da yer alan gözetim kulesi ve gardiyanın bulunduğu kısım büyükşehirlerde MOBESE kameralarının izleme merkezidir. Panaoptikon'da tutuklular

gardiyanı görmemekle birlikte her daim izlendiklerini düşünmekteydiler. Şehirlerde yaşayan insanlarda her daim MOBESE kameraları ile izlendiklerinin bilerek yaşamaktadırlar.

Yeni enformasyon teknolojilerinin gücüne dayalı bugünkü gözetimin etkileri, daha önce hiç olmadığı kadar genişlemiştir. Üstelik geleneksel gözetim yöntemleriyle kıyaslandığında gözetleme sistemleri gittikçe daha az belirgin, ancak giderek daha sistematik ve zekice olmaktadır (Lyon, 2006). Günümüzde ki en önemli mekanik gözetleme elemanı ise; MOBESE kameralarıdır. Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu'nun kısaltması olan MOBESE, örnek olarak; İstanbul'da kullanılan kentsel gözetim aracı, kısaca "kent ve bilgi güvenlik sistemi" olarak tanımlanmaktadır. 17 Ocak 2005'te İstanbul'un farklı bölgelerine yerleştirilmiş. 570 kamerasıyla devreye girmiş, yirmi dört saat kenti gözlerken, suçu önlemeyi ve polisin kendi iç denetimini sağlamayı amaç edinmiştir. (Özden, 2008)

Resim 3: İstanbul'un farklı semtlerine göre MOBESE kameralarının yoğunluğunu gösteren harita (Özden, 2008, 37)

Resim 4. MOBESE'nin ana kontrol odasının detay fotoğrafı (<http://mobese.iem.gov.tr/images/imagesmbs/30.jpg>, 2014)

Gün geçtikçe sayıları ve özellikleri artan kameraları doğal yaşam süreci için de benimsenmiştir. Kimi zaman MOBESE kameralarının farkında olunmamaktadır. Bunun nedeni ise artık kameraların birer sokak aydınlatma elemanı gibi algılanmasından kaynaklanmaktadır. Graham bu durumun yayılarak ileride kameraların su, gaz, elektrik ve telefondan sonra beşinci kamu hizmeti olabileceğinden bahsetmektedir (Lyon, 2001).

Londra'da güvenlik kameraları çok sayıda bulunmaktadır, kişi gün içerisinde normal aktivitelerini yaparken yaklaşık 300 kez kameralara yakalanmaktadır. New York Manhattan'da da benzer durum, reklâm amaçlı kullanılarak, "Gün içerisinde en az on iki kez CCTV kameralarına yakalanacaksınız. Buna uygun giyindiniz mi?" şeklinde bir kıyafet markasının reklâm kampanyalarına yansıtılmıştır (Levin, 2001). Teknolojinin de ilerlemesi ile

kameraların görüş özellikleri de giderek çok daha etkili olmaya başlamıştır. Bu durum da kişinin özel yaşantısına ve kişisel haklarına bir istismar olarak algılanabilmektedir. Bazı kameraların, yakınlaştırmaz özelliği ile kişinin kart bilgilerine varıncaya kadar birçok bilgisini gösterebileceği bilinmektedir. Kameranın arkasındaki yetkili kişiye, gözetilenin özel hayatına görsel de olsa bu kadar yaklaşması rahatsız edici olabilir. Mahremiyet duygusunun istismar edilme düşüncesi de sisteme gösterilen tepkilerin başında gelebilmektedir. Sisteme karşı olan tüm tepkiler, bu sınırsız güce sahip olanların etik davranabileceklerine dair inançsızlık üzerine yoğunlaşır. Benzer bir biçimde, Türkiye’de de kameralar aracılığı ile uygun davranış göstermeyen bireyler saptanmakta ve kamusal alanlardan güvenlik güçlerince uzaklaştırılmaktadır. Anormal addedilenler, Türkiye’nin kamusal mekânlarından çıkartılmakta ve elenmektedirler. Bu tutum bir anlamda kentin sokaklarının heterojen yapısını bozmakta ve aynı tip bireylerden oluşan daha homojen kamusal mekânlar yaratmaktadır. Sennett’ten-bir alıntı yapmak gerekirse: “düzensizlik, karışıklık ve farklılık olmadan bireyler çatışmalarla nasıl başa çıkacaklarını öğrenemezler ve çatışma/zıtlık olması durumunda da sonuç olarak daha şiddet yanlısı bir tutum sergilerler.” (Fyfe ve Bannister, 1998). Kevin Robins’e göre de, “modern şehir bir psikolojik şok ve heyecan yeri, baş döndüren bir makinedir” (Robins, 1996). Kameralarla birlikte yaşayan insanlar; her daim izlendikleri düşüncesi ile korkarak ve tedirginlikle hareket ediyor olabilirler. Bu durum da özgürlük algısını olumsuz etkilediği için daha az mutlu ve kendine az güvenli toplumlar yaratabilir.

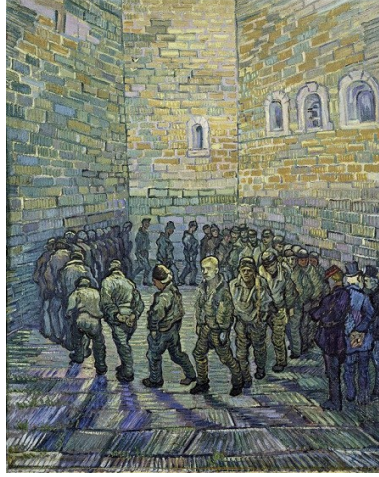
Sanatsal Tepkiler

İktidarın sahip olduğu bu büyük gücü nasıl ve ne kadar etik kullanacağı endişesinin uzun yıllardır birçok farklı alanda yansımaları olmaktadır. Geçmişten günümüze kadar gelen gözetimin etkileri ve bu etkilerden ortaya çıkan sanatsal tepkiler de günümüze kadar çoğalarak artmıştır. Örneğin Jan Van Eyck’in çalışmalarında gözetime bilinçli ya da bilinçsiz bir gönderme hissedilmektedir. Jan Van Eyck’in konu içerisinde önemli olan resimlerinden bir tanesi “Arnolfini’nin Evlenmesi” adlı resmidir (1434). Bu resimdeki bütün elemanlar son derece titizlikle yapılmıştır. Bu bir evlenme törenidir. Resimdeki odanın arka duvarındaki aynadan ressamın imgesi belirir. Bu resimde gözetleyen bir kamera değil sanatçının kendisi olmuştur. Resmin üzerinde Latince olarak “Johannes de Eyck Fuit hic (Jan Eyck da buradaydı) yazmaktadır. Bu yazı ressamın varlığını ortaya koymaktadır. Ressamın varlığı aslında imza olarak da algılanabilmektedir (Haşlakoğlu, 1995)

Resim 5. “Arnolfini’nin Evlenmesi” (1434), tuval üzerine yağlıboya, Detay
(<https://www.tarihlisanat.com/jan-van-eyck-arnolfini-nin-evlenmesi/2019>)

Sanat tarihinden gözetim toplumuna bakmaya devam edildiğinde Tutuklular Çemberi (1890), Vincent Van Gogh tarafından resmedilmiş resim, konu ile ilgili iyi bir örnektir.

Resim 6. Van Gogh, Gustave Doré'den esinle, 1890, Tuval üzerine yağlıboya, 80 cm × 64 cm
(https://tr.wikipedia.org/wiki/Tutuklular_%C3%87emberi 2019)

Eserde, duvarlarla çevrili ufak bir hapisane avlusunda bir çember halinde volta atan tutuklular çizilmiştir. Resimde hayatı, ressamın gördüğü şekilde, yani kapalı bir çember olarak betimler. Bu çember algısı panoptikonla benzerlik göstermektedir. Resimde hapisanede gözetim altında tutulan birçok tutuklunun arasında merkezde olan tutuklu, eleştirel bir şekilde tersini simgeleyerek: izleyiciye bakarak izleyiciyi gözetlemektedir. Ressamın bu resimde kendini çizdiği öne sürülmektedir. Örneklerden de görüldüğü üzere teknolojinin günümüzdeki kadar gelişmediği dönemlerde de sanatçılar bilinçli ya da bilinçsiz, hapisane ve gözetim ile ilgili eserler üretmişlerdir. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte yukarıda da bahsedildiği gibi gözetimin boyutu da değişmeye başlamıştır. Bu değişim de sanatçılara gözetim algısını daha net eleştirdikleri çalışmalar üretmelerine yol açmıştır. Bunların başında da, Orwell'in daha ziyade baskıcı Stalin yönetiminden ilham alarak yazdığı söylenen ünlü romanı "1984" gelmektedir. Orwell, çağının çok ötesinde bir uzak görüşlülük ile yazdığı bu ünlü romanıdır. Büyük Birader adını verdiği dev bürokratik organizasyon tarafından vatandaşların 24 saat gözetim altında tutulduğu bir toplumunu son derece çarpıcı bir biçimde anlatmaktadır. Orwell'in çizdiği karanlık senaryo, vatandaşların düşüncelerinin dahi denetlendiği, totaliter bir topluma doğru gidildiği şeklindedir. Özellikle yeni gözetimle ilgili olarak yapılan çalışmalarda ilk benzetme, George Orwell'in 1984'ündeki Büyük Birader figüründen kaynaklanmaktadır. Bu yeni gözetim araçlarıyla tıpkı Orwell'in romanındaki gibi "Büyük Biraderin Gözü Sende" sözünü anımsatan mekanik gözler bireylerin üstüne çevrilmiştir. Bu durumda günümüz metropollerindeki MOBESE kameralarını hatırlatmaktadır. Tele ekranlar ile gözetlenen parti üyeleri aynı zamanda uzaktan kalp atışlarını algılayan sensörler aracılığıyla da izlenmekteydi. Bu sensörler alıcı-verici (çift-yönlü) televizyon ekranları içinde tüm evlere, devlet binalarına ve kamuya açık alanlara yerleştirilmiştir. Algılayıcıları bireylere odaklayıp, kalp atışlarını ölçerek, Büyük Birader'in izlediği bireyin olağan dışı aktivitelere girme niyetinde olup olmadığı da anlaşılmaktadır. Kitapta anlatılan izleme yöntemi olan tele ekranlar günümüzde kullanılan MOBESE kameraları ile bire bir örtüşmektedir. Aralarındaki fark ise şudur: Orwell'in romanındaki mekanik gözler bireylerin üstüne çevrilmiştir ve bireyler daima izlendiklerinin bilincindedirler. MOBESE kameraları ise bireyi gizlice izlemiş gibi durmaktadır. Parti, hayatın her düzeyinde denetleme yapmaktadır. Bu noktada partinin en büyük dayanağı, insan doğasının da buna başkaldırmayacağıdır. Çünkü insan doğası, onlara göre uysaldır. (Orwell, 2010) Bu yeni gözetim araçlarıyla yaşadığımız ilişkiyi anımsatmaktadır. Yeni gözetim araçlarına karşı direniş eksikliği, bu gözetim araçlarını kullananların da tıpkı Orwell'in romanındaki gibi, insanların direniş eksikliğini ve uysallığını bilmelerinden kaynaklanmaktadır. Oluşan sistem, insan doğasının uysallığından yola çıkarak onun oluşan tele ekranın gönüllü olarak bir parçası olmayı kabul edeceği üzerine kuruludur. Ama tek bir farkla; zorla, baskıyla değil, "Büyük Birader"lerin sevilmesini öğrenerek yapılmaktadır. Orwell'in "1984" isimli romanının teknolojinin ilerlemesinden sonra yaşanan gözetim toplumu algısına gösterilmiş en önemli tepkisel eserlerdendir. Daha sonra "1984" isimli kitabın filmi de yapılmıştır. Bu tepki, sinema filmine dönüştürülmesiyle daha fazla kişiyle buluşmuştur. Panaptikon düşünce tarzını eleştiren diğer bir çalışma da Lauren Ewing'in yapmış olduğu enstalasyondur; "Cezaevi" (Resim 7) isimli çalışmada Boyalı ahşap, megafon, boyalı duvar kullanılarak

mini panoptikon oluşturulmuştur. Aynı zamanda bu oluşturulan yapı kentten alınan bir kesit görüntüsü yansıtmaktadır. Sanatçı izleyicinin; kent ve panoptikon arasında bir bağ kurmasını amaçlamaktadır. Enstalasyon ve heykel sanatçısı olan Ewing'in yapmış olduğu bu yerleştirme çalışması ile izleyici "Cezaevi" isimli çalışmanın içerisinde dolaşırken aynı zamanda büyük megafon ile de sese maruz kalmaktadır. Gözetlenme duygusunun rahatsız ediciliğini deneyimleyerek hissedebilmektedir. Gözetim olgusuna yapılan eleştirinin net olarak hissedildiği bir çalışma ortaya çıkmıştır.

Resim 7: Lauren Ewing, 1981, Cezaevi, Boyutlar: Yaklaşık 28 m. x 35 m. x12 m.

(<http://www.peterhalley.com/ARTISTS/PETER.HALLEY/Crisis%20in%20Geometry.FR2.htm>, 2014)

Dieter Froese'nin gözetime dikkat çekmek amacıyla yapmış olduğu eseri, "Not a Model for Big Brother's Spy-Cycle" (Resim 7) müzenin tamamının kaplandığı bir video enstalasyonudur. Çalışması ile Froese, kişisel özgürlük gözetimi ve denetime dikkat çekmek amacıyla tepkisel bir eser ortaya koymaktadır. Kamera ve monitörlerle örülü müzede alt kattaki kameralar ile müze ziyaretçilerinin çekilen görüntüleri monitörlere iletilir ve müzenin üst kadındaki monitörlerde ziyaretçiler kendilerini izlemektedirler ve bu bir döngü şeklinde devam eder. Bu çalışma aynı zamanda "gözetim döngüsüne" de işaret etmektedir. İzleyici üst kattaki kameralarda kendi görüntüsünü görmekten tedirginlik duymaktadır. Galeriye girdiği andan itibaren kameralar ile gözetlendiğinin farkına varması birçok izleyici için rahatsız edicidir. Bu çalışma ile de günlük yaşantısında MOBESE kameraları ile birçok kez görüntülediği durumuna bir gönderme yapılmaktadır. Böylelikle izleyiciye; her an gözetime maruz kalma durumunun sorgulanmaya çalışıldığı etkili bir çalışma ortaya çıkmıştır.

Resim 8. Dieter Froese, Not a Model for Big Brother's Spy-Cycle, 1985, Detay

(<http://www.medienkunstnetz.de/works/unprazise-angaben/images/7/> 2014)

Gözetimin sosyal yaşam üzerinde yarattığı etkileri tiyatro sanatçıları da gündeme getirmişlerdir. Mobese kameralarına tepki olarak, hemen hemen her elektronik gözetimin olduğu kentte olduğu gibi İstanbul'da da, "Gözetim kamerası oyuncuları" adlı gruplar ortaya çıkmıştır. Bunun İstanbul'daki karşılığı, kendilerini NOBESE olarak isimlendiren Türk gruptur. Kameralar devreye girdikten yaklaşık beş ay sonra NOBESE, 24 Haziran 2005'te ilk oyunlarını Galatasaray Koleji önü ve Mis Sokak civarında sergilemişlerdir (Resim 9). Oyunlar genellikle on beş dakika ile yarım saat arası sürmekte ve çeşitli zaman aralıklarında farklı gösteriler düzenlenmektedir – her seferinde başka bir konu seçilmekte ve genellikle güncel olaylara gönderme yapılmaktadır

(Resim 10). Örneğin İstanbul Bienali döneminde, şehirdeki kamera direkleri strafor ile kaplanmış ya da kamusal alanda mahremiyetin kaybolduğunu vurgulamak adına oyuncular, kameraların önünde, doğum günü kutlamışlardır. Başka bir oyunda ise oyuncular, pazar sabahı rahatlığını kameraların önünde gazete okuyarak geçirmişlerdir. Gösteriler çoğu zaman fotoğraflanarak, forum, haberler ve diğer tartışmalarla birlikte kendi resmi internet sitelerinde (<http://www.izleniyoruz.net/php/index.php> , 2014) paylaşımına açılır. Oyuncular her seferinde, daha çok insanı davet etmekte ve çoğu zaman kameraların varlığından habersiz sıradan kentlinin dikkati kameralara çekilmektedir. Gazeteciler ve haberciler olayı kaydetmek ve güvenlik güçleri de olası bir taşkınlığı engelleyebilmek adına, bu gösterilere katılım gösterir. Fiziksel olmasa da kameraların arkasındaki denetçiler de izleyici olarak bu olaya eklenmektedir. Sanki herkes sergilenen oyunun bir parçası olmakta ve kamusal mekân bir tür sanal sahneye dönüşmektedir.

Resim 9. Mis Sokak'taki NOBESE performansı

Resim 10. Mis Sokak'taki NOBESE performansı Afişi

(<http://izleniyoruz.net/php/mediagallery/media.php?f=0&sort=0&s=20060728054100225>, 2014)

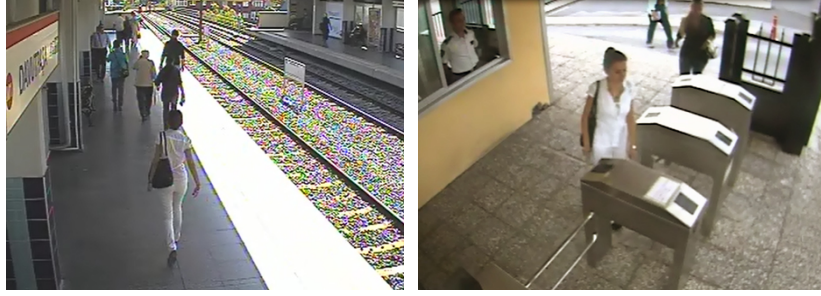
İstanbul'da yaşayan Burçak Bingöl'ün Seramik Güvenlik kamera çalışması da gözetim toplumu ve mobese kameralarına gösterilen tepkinin bir tür göstergesidir. Bu eser için Beyoğlu'nda bulunan atölyesi ilham kaynağı olmuştur. Beyoğlu'nda gün geçtikçe sayıları artan güvenlik kameralarına tepki olarak seramikten bir mobese kamera yaparak bu eserini sergilemiştir.

Resim 11. Burçak Bingöl, Seramik Kamera, 2017

(<https://twitter.com/sanatberbat/status/843175431364923392>, 2019)

Mobese kameralarının hayatımızın her alanında olması durumuna gönderme yapılan diğer bir çalışma ise "İstanbul'da Bir Gün"dür. Sıradan bir gün, MOBESE kamera kayıtları kullanılarak video sanatı haline dönüştürülmüştür. Amaçlanan İstanbul'daki günlük yaşamın koşuşturmasını, kargaşasını yansıtmaktadır. Bir günümüzün farkında bile olmadığımız yüzlerce MOBESE kameraları aracılığı ile tanımadığımız kişiler tarafından izlendiğimizin bir göstergesidir. Gün içinde yaptığımız birçok aktivitenin kayıtlandığının da bir delili niteliğindedir.

Resim 12. İstanbul'da Bir Gün, Reyhan Uludağ, İKSV Tasarım Bienali, Kusurluluk Sergisi Kataloğu, s: 35, İstanbul Kültür Üniversitesi Sanat Galerisi 2012

Kendini "Surveillance Camera Man" adıyla anonimleştiren Amerikalı performans sanatçısının, gözetleme pratiklerini sanat yoluyla speküle ettiği çalışması "Surveillance Camera Man" (Kameralı Gözetleyen Adam) 'de kamerasını saklama gereği duymadan, tanımadığı insanların görüntülerini kaydeden sanatçı, kamerasıyla sokaklarda, kafelerde, bankalarda, okullarda, restoran mutfaklarında sıradan insanlara yaklaşıp çekim yapmaya çalışır. Filme alınanların tamamına yakını çok sert tepkiler vererek sanatçıyı uzaklaştırmaya çalışsalar da karşılarında kararlı bir kameraman olduğunu görürler; bu tavır onları çileden çıkarır. Kaydı hiçbir koşulda –filme alınanlar tarafından dövülürken bile- durdurmamayan sanatçının, bu yaşadıklarını göze alma nedeninin, aklındaki çok önemli bir soruya cevap aramak olduğunu, çekim yaptığı kişilere yönelttiği sorudan anlaşılmaktadır: "Neden şuradaki duvara sabitlenmiş kameradan değil de, bu kameradan rahatsız oluyorsun?" "Surveillance Camera Man" sanatsal olarak gözetim toplumuna direkt tepki oluşturan bir çalışmadır.

Resim 13. "Surveillance Camera Man" video çalışmasından kesitler. (<https://www.scoop.it/topic/photographies/p/3214380617/2012/11/05/surveillance-camera-man-points-camera-at-strangers-without-permission>, 2019)

Sonuç

Günümüzde ki mevcut gözetim sistemi, kentteki her bir bireyi potansiyel suçlu olarak kabul eder. Potansiyel suçlu olarak varsayılmak ise, kentin kamusal alandaki gerçekliğinin kaybolmasına neden olur; bu sonuç olarak kentliyi, paranoya eğilimli birer bireye dönüştürebilir. "1984" adlı romanda da olduğu gibi tariflenen "negatif senaryo", sonuçta, herkesin kendisini izleyen Büyük Birader'in korkusu altında sevgi, neşe ve umuttan yoksun yaşadığı Orwell'ce bir topluma kadar götürecektir. Aslında kameralar, kenti ve kentliyi gözlemleyerek suçu önlemeyi ve olası sorunların önüne geçmeyi amaçlamaktadırlar. Suçu henüz gerçekleşmeden engelleme fikri, 2002 tarihli Steven Spielberg filmi

Azınlık Raporu'nu (Minority report) hatırlatır. Filmde iktidar sahip olduğu kâhinler önceden gördüğü görüntülere dayanarak suçluyu tespit etmekte ve toplum düzenini sağlamaya çalışmaktadır. Güvenlik kameraları da bir bakıma, bu kâhinler dünyasının aygıtına dönüşmekte, suç işlenmeden herkesi potansiyel suçluymuşçasına kayıt altına almakta, bir anlamda dikizlemektedir. Sonuç olarak, Philip ve Tabor'a göre "video kamera bir silahtır" (Philip, Tabor, 2001). Sanatçılar da gözetim toplumuna eleştirel yaklaşan birçok çalışma ortaya koyarak farkındalığı artırmışlardır. Sanatçılar gözetim toplumunun tam ortasında yer alan kişileri, gözetlendiklerini net bir şekilde anlatan çalışmaları ile durumla yüzleştirmeyi amaçlamışlardır.

Kaynaklar

- Foucault, Michel. (1977), "Panopticism" Discipline and Punish, Harmondsworth: Penguin Books.
- Foucault, Michel. (2005). Büyük Kapatılma, (Çev. Işık Ergüden ve Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, Anthony. (2008). Ulus, Devlet ve Şiddet, (Çev. Cumhur Atay), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Frank Philip Bowden, David Tabor; Friction; An introduction to tribology the science study series, 1973
- Haşlakoğlu, Pınar (1995), Resim Sanatında Yazı, Yüksek Lisans Tezi, MSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İKSV Tasarım Bienali, Kusurluluk Sergisi Kataloğu, s: 35, İstanbul Kültür Üniversitesi Sanat Galerisi 2012
- Levin, Thomas Y. (2002). "Rhetoric of the Temporal Index: Surveillant Narration and the Cinema of 'Real Time'". (Ed. Levin, T. Y., Frohne, U. ve P. Weibel). CTRL [SPACE]: Rhetorics of Surveillance from Bentham to Big Brother, Cambridge, Mass.: MIT Press, s. 578-593.
- Lyon, David. (1997) Elektronik Göz, (Çev. D. Hattatoğlu), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Lyon, David. (2001). Surveillance Society Monitoring Everyday Life, Buckingham: Open University Press.
- Lyon, David. (2006). Gözetlenen Toplum, (Çev. Gözde Soykan), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Martin, Brian. (1998). "Antisurveillance," Information Liberation Challenging the Corruptions of Information Power, London: Freedom Press.
- Marx, Gary. (2014). Marx Gary, "What's New About the "New Surveillance", <http://www.surveillance-and-society.org/journal/v1i1.html>, Erişim: 12.05.2019
- Nicholas R. Fyfe ve Jon Bannister. (1998). "The Eyes Upon the Street Closed-Circuit Television Surveillance and the City", Images of The Street, London: Routledge.
- Orwell, George. (2010). Bin Dokuz Yüz Seksen Dört, (Çev. Nuran Akgören), İstanbul: Can Yayınları.
- Özden, Özge. (2008). İstanbul: An Urban Panopticon, Unpublished Master Thesis, The Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University (METU). Ankara.
- Philip Tabor. (2001). "I Am a Videocam". (Ed. Borden, Iain. The Unknown City: Contesting Architecture and Social Space, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Robins, Kevin. (1996) "The City in the Field of Vision", Into the Image: Culture and Politics in the Field of Vision, London: Routledge.
- Weber, Max. (2006a). Sosyoloji Yazıları, (Çev. Taha Parla), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, Max. (2006b). Bürokrasi ve Otorite, (Çev. H. Bahadır Akın), Ankara: Adres Yayınları.
- Virilio, Paul. (1991). "The Overexposed City", The Lost Dimension, New York: Semiotext (e).
- Marx, "What's New About the "New Surveillance", 2014
- <https://www.scoop.it/topic/photograph-ies/p/3214380617/2012/11/05/surveillance-camera-man-points-camera-at-strangers-without-permission>, 2019
- <https://twitter.com/sanatberbat/status/843175431364923392>, 2019
- <http://izleniyoruz.net/php/mediagallery/media.php?f=0&sort=0&s=20060728054100225>, 2014

<http://www.peterhalley.com/ARTISTS/PETER.HALLEY/Crisis%20in%20Geometry.FR2.htm>, 2014

https://tr.wikipedia.org/wiki/Tutuklular_%C3%87emberi 2019

<https://www.tarihlisanat.com/jan-van-eyck-arnolfini-nin-evlenmesi/2019>

<https://www.tarihlisanat.com/jan-van-eyck-arnolfini-nin-evlenmesi/2019>

<http://mobese.iem.gov.tr/images/imagesmbs/30.jpg>, 2014

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/138301> 2019

<http://www.serbestiyet.com/yazarlar/ihsan-bilgin/devlet-ve-kent-154363>, 2019)

[http:// www.astoxford.com](http://www.astoxford.com), 2014

THE ARTISTIC REACTIONS TO THE PERCEPTIONS OF PUBLIC SURVEILLANCE

Reyhan ULUDAĞ ERASLAN

Abstract

The roots of "surveillance", one of the most important tools of the governments for centuries, date back to very old times. Its major impacts, however, have begun to be deeply felt in modern times. Parallel to the development of nation-states and large-scale bureaucratic organizations in particular, surveillance has also become widespread. In the twenty-first century, contemporary metropolises are exposed to a constant visual electronic surveillance under the name of security and public safety. In this context, we all are now constantly being watched in public spaces by invisible audiences behind MOBESE cameras. The basis of this system which proposes the control of society by force is based on Jeremy Bentham's Panopticon design. Today, Bentham's eighteenth-century design, Panopticon, is now intertwined with urban scales and replaced with electronic surveillance cameras. The surveillance towers and guards at Panopticon correspond to the central control rooms and the cameras, respectively. The ordinary citizen is being watched through cameras by invisible guards; but the observers are made invisible. Artists have responded to the aspirations of public surveillance by means of their works of art as well. In this article surveillance that's changed gradually in terms of physically and dimensionally which has all the way changed our physical and social life up to the present time, and the aspects are analyzed along with the related works of selected examples of arts so far.

Keywords: Surveillance, Panopticon, Mobese Cameras. artists